

Δημήτρης Καράμπελας

Για το βιβλίο του Κ. Μπουραζέλη, *Οι τρόφιμοι της Λύκαινας*, ΜΙΕΤ, 2017.

1.

Στο πρώτο βιβλίο των *Εις Εαυτόν*, ο Μάρκος Αυρήλιος απαριθμεί τις αρετές και τα μαθήματα που τού κληροδότησαν οι πρόγονοι και δάσκαλοί του – μεταξύ άλλων, την αντοχή στους κόπους και την ολιγάρκεια (*το φερέπονον και ολιγοδεές*)· την ελεύθερη σκέψη και την αταλάντευτη στάση (*το ελεύθερον και αναμφιβόλως ακύβευτον*)· την αγάπη για την ελευθερία και τη δικαιοσύνη (*το φιλάληθες και φιλοδίκαιον*). Ο «ένθρονος» αυτός στωικός – κατά την ωραία διατύπωση του Κώστα Μπουραζέλη στους *Τρόφιμους της Λύκαινας* – μάς υπενθυμίζει ότι είμαστε ένα κράμα νοσταλγίας και μαθητείας, προτρέποντάς μας ν' ανακαλέσουμε τις δικές μας οφειλές σ' εκείνους που επέδρασαν ως πρότυπα ή παραδείγματα στην όποια δική μας διαμόρφωση. Έχοντας σπουδάσει στη Νομική Σχολή, δεν υπήρξα *τύποις* μαθητής του Κώστα Μπουραζέλη· αλλά η συμβολική θέση του ως δασκάλου επιβλήθηκε μέσα μου πολύ νωρίς, ήδη στο ξεκίνημα των διδακτορικών μου σπουδών. Για τη γενιά μου, η πρώτη, και θα έλεγα η καθοριστική συνάντηση με το έργο του, υπήρξε η ανάγνωση της *Θείας Δωρεάς* – της μονογραφίας του για την απόφαση του αυτοκράτορα Καρακάλλα, με την οποία απονεμήθηκε, το 212 μ.Χ., το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη σε ολόκληρο σχεδόν τον ελεύθερο πληθυσμό της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Πρωτοδιάβασα τη μελέτη εκείνη με την παρότρυνση των δικών μου δασκάλων, της Γιούλης Βελισσαροπούλου και του Ανδρέα Χέλμη, και με αιχμαλώτισε ακαριαία. Ήταν, κυρίως, ο ολιστικός, ο ψυχραιμος και συγχρόνως ρηξικέλευθος τρόπος με τον οποίον ο συγγραφέας συνέδεε το πολιτικό ή το νομικό πεδίο με το φαντασιακό – το αυτοκρατορικό ήδικο με την πολιτική ιδεολογία των Σεβήρων, αλλά και με το θεολογικό της υπόβαθρο, δηλαδή τις πυθαγόρειες και νεοπυθαγόρειες αντιλήψεις· κι ακόμα, η διεισδυτική εξέταση των συνεπειών του μέτρου, ταυτόχρονα στο ποινικό δίκαιο και στην ψυχική ταυτότητα των νέων Ρωμαίων πολιτών. Υπήρχε στις σελίδες εκείνες ένα πρώτο πρόσωπο που σέ μούσε με ασφάλεια στα διλήμματα της έρευνάς του· αλλά και μία στέρεα μέθοδος, και μία πρισματική ανάγνωση πολύ διαφορετικών μεταξύ τους πηγών. Είναι ενδεικτικό ότι, τριάντα χρόνια μετά την πρώτη ελληνική, και δώδεκα μετά την δεύτερη γερμανική έκδοση του βιβλίου, η αξία της *Θείας Δωρεάς* παραμένει απαραμείωτη – ένα απλό ξεφύλλισμα του τόμου που επιμελήθηκε πρόσφατα ο Κλιφ Άντο για τα 1800 χρόνια από την *Constitutio Antoniniana* αρκεί για να επικυρώσει τα πορίσματα του Κώστα Μπουραζέλη, έναντι διαφόρων άλλων εναλλακτικών υποθέσεων.

2.

Ο ίδιος θαυμασμός, κι η ίδια ανανέωση της πίστης στις δυνατότητες της ιστορικής συγγραφής, συνοδεύουν σήμερα και την ανάγνωση των *Τροφίμων της Λύκαινας* – εγχείρημα συνθετικό, που συνιστά, όπως ο ίδιος ο συγγραφέας εξηγεί στον υπότιτλο, μία «συνοπτική ιστορία των Ρωμαίων και της πολιτείας τους από την ίδρυση της Ρώμης έως και την εποχή του Διοκλητιανού». Αυτό που συνοψίζει ο Κώστας Μπουραζέλης – θα λέγαμε, με μια βαθιά ανάσα πεντακοσίων σελίδων –, είναι μία

χλιετία δυναμικών πολιτικών αλλαγών, που σφράγισαν τελεσίδικα τον ευρωπαϊκό πολιτισμό: από την μυθική αμφιλύκη της ρωμαϊκής βασιλείας ως την *res publica*, τη ρωμαϊκή εξάπλωση στη Μεσόγειο, τους εμφυλίους πολέμους, την εγκαθίδρυση, και στη συνέχεια το απόγειο της αυτοκρατορίας, ως την Ύστερη Ρωμαϊκή Αρχαιότητα. Μετά από μία ιδιαιτέρως γόνιμη ακαδημαϊκή και ερευνητική πορεία στην ελληνιστική και ρωμαϊκή ιστορία, ο Κώστας Μπουραζέλης μάς προσφέρει ένα πυκνό εισαγωγικό σύγγραμμα, που παρακολουθεί χρονολογικά την ιστορική διαδρομή της Ρώμης, επισκοπώντας παράλληλα και βασικούς θεσμούς της ρωμαϊκής κοινωνίας, οικονομίας και πολιτισμού.

Το να βεβαιώσουμε ότι το έργο έρχεται να καλύψει ένα σοβαρό κενό στην ελληνική πνευματική ζωή είναι σχεδόν αυταπόδεικτο. Η ένδεια της ελληνόγλωσσης βιβλιογραφίας ειδικά στο πεδίο των συνθετικών έργων για την Ρωμαϊκή ιστορία, επιβεβαιώνεται εύκολα με μια γρήγορη ματιά ακόμα και στα ράφια των αρχαιολογικών βιβλιοπωλείων. Οι ελλείψεις για την ρεπουμπλικανική περίοδο είναι σοβαρότερες και στο πεδίο των μεταφρασμένων ξενόγλωσσων έργων – δεν έχει καν μεταφραστεί το κλασικό έργο του Ρόναλντ Σάιμ για την κατάρρευση της *res publica*, αν και παραμένουν πάντοτε χρήσιμα τα σχετικά κεφάλαια της μεταφρασμένης παλιότερα από τον Άγγελο Χανιώτη *Ιστορίας της Ρωμαϊκής Κοινωνίας* του Αλφόντι που εξέδωσε και πάλι το ΜΙΕΤ. Αν δεν κάνω λάθος, ούτε ολόκληρη η *Ρωμαϊκή Ιστορία* του Ροστόβτσεφ είναι διαθέσιμη, ενώ αξιόλογα έργα όπως η *Ιστορία της Ρώμης* του Μάικλ Γκράντ καλύπτουν μάλλον τις ανάγκες ενός ευρύτερου πεπαιδευμένου κοινού. Τα πράγματα είναι λίγο καλύτερα αναφορικά με την περίοδο της Ηγεμονίας, εφόσον είχε μεταφραστεί ήδη την δεκαετία του ενενήντα, στις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, το παλιότερο εγχειρίδιο των Πήτερ Γκάρνσει και Ρίτσαρντ Σάλλερ, το οποίο ωστόσο παραλείπει την εξιστόρηση της πολιτικής ιστορίας, εστιάζοντας περισσότερο σε αυτό που οι συγγραφείς ονομάζουν «διοίκηση χωρίς γραφειοκρατία», και επίσης στη ρωμαϊκή οικονομία, κοινωνία και θρησκεία. Σημαντική προσθήκη είναι κι η πρόσφατη κυκλοφορία μίας σειράς μελετών του Πωλ Βεν με τίτλο *Η Ελληνορωμαϊκή Αυτοκρατορία*, όπως και ορισμένων έργων του Μωρίς Σαρτρ.

3.

Η ισχνή ελληνόγλωσση βιβλιογραφία γύρω απ' την Ρωμαϊκή ιστορία αντανάκλα, βεβαίως, την προβληματική σχέση της νεοελληνικής συνείδησης και παιδείας με το ρωμαϊκό παρελθόν της – ή, για να το θέσουμε κάπως διαφορετικά, με σχάσεις και διχασμούς που καθορίζουν την ίδια την νεοελληνική ταυτότητα. Ως γνωστόν, το ρωμαϊκό παρελθόν απωθήθηκε συστηματικά από το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, που συνέλαβε τον εαυτό του ως συνεχιστή της κλασικής αρχαιότητας. στο παπαρηγοπούλειο σχήμα, η ρωμαϊκή κατάκτηση συνιστά ένα χάσμα ή κενό στη συνέχεια του ελληνικού έθνους, και η ρωμαϊκή περίοδος, όπως έχει παρατηρήσει επανειλημμένα ο Δημήτρης Κυρτάτας, θεωρήθηκε περίοδος κατοχής – εξ ου και ο όρος ρωμαιοκρατία. Εναλλακτικά, η Ρώμη αποκτούσε αξία μόνον ως ναρκισσιστικός καθρέφτης της Ελλάδας, από την οποία φερόταν να έχει δανειστεί τους μύθους της, το δίκαιο και τον πολιτισμό της. Η άποψη αυτή παραγνώριζε φυσικά τους δεσμούς της νεώτερης Ελλάδας με την ρωμαϊκή κληρονομιά και το

γεγονός ότι το ρωμαϊκό δίκαιο συνέδεσε το απελευθερωμένο κράτος με το βυζαντινό παρελθόν του – δίκαιο που είχε γίνει για τα ευρωπαϊκά κράτη που συνέχιζαν την παράδοση του *imperium romanum* το δίκαιο των πολιτισμένων εθνών της Ευρώπης – και θα παρέμενε ισχύον δίκαιο μέσω του διατάγματος της Αντιβασιλείας, ως τα μέσα του εικοστού αιώνα.

Στη γενιά του Κώστα Μπουραζέλη οφείλουμε, βεβαίως, τη χειραφέτηση της ρωμαϊκής ιστορίας από τις προκαταλήψεις του παρελθόντος και την ισότιμη υποδοχή της στα εγχώρια ακαδημαϊκά και ερευνητικά ιδρύματα. Αλλά η θέση της Ρώμης παραμένει στη συνείδησή μας ακόμα ασταθής – και, μοιραία, κάθε σύγχρονο ελληνικό έργο ρωμαϊκής ιστορίας, είτε γενικό εγχειρίδιο είτε εξειδικευμένη μελέτη, διαχειρίζεται με το δικό του τρόπο αυτήν ακριβώς την αστάθεια. Η αμφιθυμία, μάλιστα, που εξακολουθεί να γεννά η Ρώμη, επιλύεται συχνά με αμφιλεγόμενους, ή και εξίσου διχαστικούς τρόπους. Ορισμένες πρόσφατες ιδιοσυγκρασιακές προσεγγίσεις φτάνουν στο άλλο άκρο, υποστηρίζοντας την απόλυτη συνέχεια των ρωμαϊκών θεσμών στο λεγόμενο Βυζάντιο, που παρουσιάζεται αίφνης ως μία καθαρή Ρωμαϊκή *res publica*. Σε άλλες μετανεωτερικές τάσεις, πολλοί ιστορικοί υποτιμούν τη Ρώμη μ' έναν αντίστροφο απ' ότι στο παρελθόν τρόπο: δεν επιχειρούν πλέον άλματα πίσω στην κλασική αρχαιότητα, αλλά προς τα μπρος, αγνοούν ή προσπερνούν την Ρώμη και προσγειώνονται απευθείας στον 4^ο μ.Χ. αιώνα – σε μίαν ύστερη αρχαιότητα ρευστή και αντιφατική, που υποτίθεται ότι ταιριάζει περισσότερο στις πολυπολιτισμικές ευαισθησίες μας αλλά αποκομμένη από τη ρωμαϊκή συνέχεια θα παραμείνει εσαεί ακατανόητη.

4.

Εν μέσω όλων αυτών των αντιφάσεων και πολώσεων, οι *Τρόφιμοι της Λύκαινας* λειτουργούν διαλλακτικά και, θα έλεγα, θεραπευτικά. Λύνουν τους γόρδιους δεσμούς με μια δυναμική και ευεργετική σταθερότητα. Θα προσπαθήσω εν συντομία να κωδικοποιήσω τους τρόπους με τους οποίους ο Κώστας Μπουραζέλης επιτυγχάνει τη σταθερότητα αυτή.

Πρώτον: η οπτική του βιβλίου παραμένει σε όλο του το μήκος, αυστηρά ρωμαιοκεντρική. Ακόμα και στις ενότητες που αφορούν τη διοίκηση των ρωμαϊκών επαρχιών ή τη διεκδίκηση τίτλων και προνομίων απ' τις ελληνικές πόλεις, η Ρώμη παραμένει πάντοτε το βασικό υποκείμενο του έργου. Ο Κώστας Μπουραζέλης αφηγείται την ιστορία των Ρωμαίων και των θεσμών τους με τους δικούς τους όρους: όχι μέσα απ' το παραμορφωτικό κάτοπτρο του ελληνισμού, ούτε μέσω της διάθλασής τους στο βλέμμα των άλλων, αλλά ξεκινώντας κι εντέλει επιστρέφοντας στη ρωμαϊκή αυτοσυνειδησία, με τους Ρωμαίους ως υποκείμενα της ιστορίας τους, όπως τους κατανοεί φυσικά ένας σύγχρονος ιστορικός. Υπό αυτή την έννοια, οι *Τρόφιμοι της Λύκαινας* είναι ένα εγχείρημα προγραμματικά νεωτερικό.

Δεύτερον: παρότι οι *Τρόφιμοι της Λύκαινας* έχουν χαρακτήρα εισαγωγικό και διδακτικό, σε αντίθεση με άλλα ανάλογα εγχειρίδια, εγχώρια και ξένα, το φρόνημά τους παραμένει ερευνητικό. Ο εισαγωγικός και διδακτικός χαρακτήρας του βιβλίου δεν πρέπει να μας ξεγελά. Ο Κώστας Μπουραζέλης παραμένει ερευνητής ακόμα και όταν προϋποθέτει ή συμπυκνώνει την προγενέστερη βιβλιογραφία, ακόμα και όταν –

ή ειδικά όταν – ανατρέχει στα πορίσματα άλλων, παλιότερων ή σύγχρονών του ιστορικών. Ο αναγνώστης έχει διαρκώς την αίσθηση ότι κάθε πληροφορία έχει πρώτα ζυγιστεί, αξιολογηθεί, επικυρωθεί από την μακροχρόνια τριβή του συγγραφέα με τις πηγές αλλά και μια βαθιά προσωπική αντίληψη για τους εσωτερικούς μηχανισμούς της ιστορίας, στην οποία θα επανέλθω.

Τρίτον, η ιδιοπροσωπία του βιβλίου συνίσταται και στη μορφή, στη δομή και το ύφος του, που μαζί συγκροτούν το έργο ως ενιαία αφήγηση – ώστε να μην διαβάζεται μόνον αποσπασματικά, αλλά με μία ανάσα, από την αρχή ως το τέλος. Ο συγγραφέας πραγματοποιεί αποστάξεις σύνθετων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών φαινομένων με σπάνια καθαρότητα και ακρίβεια, ακόμα και μέσα στην ίδια φράση. Ύφος και νόημα συναιρούνται: δεν ξεχνώ τον χαρακτηρισμό του για τον απόστολο Παύλο, όπου, όπως γράφει, «η ιουδαϊκή πεντάλφα' αποτελείται από ισόπλευρα τρίγωνα με κορυφές την ελληνική πολιτιστική ταυτότητα και την ρωμαϊκή οικουμενικότητα». Θα προσέθετα, ακόμα, και μία λεπτή ειρωνεία, ένα υπόγειο μειδίαμα που συχνά σχηματίζεται πίσω απ' τις γραμμές – προσωπική σφραγίδα του συγγραφέα αλλά και γόνιμη αποστασιοποίηση από το αντικείμενό του. Μετά την αιματηρή καταστολή από τον Νέρωνα, το 65-66 μ.Χ., των αποτυχημένων συνωμοσιών εναντίον του και εν όψει της ελληνικής καλλιτεχνικής περιοδείας του, ο Μπουραζέλης σημειώνει: «Όμως ο Νέρων είχε τον δικό του τρόπο να ξεχνιέται».

Αν συνδυάσουμε την ώριμη νεωτερικότητα, την ερευνητική αιχμή και την υψηλή λειτουργικότητα του ύφους, αναγνωρίζουμε, συνεπώς, τους *Τρόφιμους της Λύκαινας* ως μία μείζονα συγγραφή που θα λειτουργήσει πλέον ως μέτρο για κάθε μελλοντική συνθετική εργασία στην ελληνική αρχαιολογική επιστήμη.

Θα μού επιτρέψετε να χρησιμοποιήσω ένα παράδειγμα, που καταδεικνύει, νομίζω, τον ερμηνευτικό άξονα του Κώστα Μπουραζέλη. Στο 21^ο και 23^ο κεφάλαιο, μετά την αναφορά του στη δυναστεία των Σεβήρων, ο συγγραφέας μάς εισάγει στην περίφημη «κρίση» του 3^{ου} μ.Χ αιώνα. Η παραδοσιακή περιγραφή της μεταβατικής εκείνης περιόδου ως «κρίσης» έχει εξίσου υποστηριχθεί και αμφισβητηθεί από πολλούς ιστορικούς: άλλοι προκρίνουν την «στρατιωτική αναρχία» ή τις εξωτερικές απειλές που αντιμετώπιζε η αυτοκρατορία από τα γερμανικά και ιρανικά φύλα, άλλοι τις πνευματικές αλλαγές της περιόδου – για τον Έρικ Ντοντς, επρόκειτο για μία «εποχή αγωνίας», για τον Πήτερ Μπράουν, «εποχή φιλοδοξίας», για τον Μαρρού, «εποχή συγκρητισμού και σύγκρουσης απολυτρωτικών θρησκευτικών κινημάτων». Ο Κώστας Μπουραζέλης, αφενός περιγράφει, με τον Κάσσιο Δίωνα στο χέρι, τα κεντρικά γεγονότα, προϋποθέτοντας και τις θέσεις και αξιολογήσεις της παλιότερης βιβλιογραφίας, αφετέρου εστιάζει πρωτίστως στη δυναμική των θεσμών, οι οποίοι εν τέλει επιδρούν στην κοινωνία, την οικονομία και την ιστορική αλλαγή. Το κεντρικό ερμηνευτικό κλειδί του για τον 3^ο αιώνα είναι η ίδια η εσωτερική αποδυνάμωση των θεσμών, και κυρίως η αποδυνάμωση της Συγκλήτου που λειτουργεί ως καταλύτης στην μετάβαση προς την ύστερη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Στο μέσον του τρίτου μ.Χ. αιώνα – γράφει ο Κώστας Μπουραζέλης –, η πλήρης απομάκρυνση των μελών της συγκλητικής τάξης από τις στρατιωτικές ηγετικές θέσεις που καταλαμβάνουν πλέον μόνον ιππείς, αλλά και – στο οικονομικό και κοινωνικό πεδίο – η αποκοπή των συγκλητικών από τα στρατιωτικά καθήκοντα, και η συστηματικότερη απορρόφησή

τους από τη φροντίδα της γαιοκτησίας τους, δημιουργεί μια καινούργια δυναμική. Ανάλογη έμφαση δίνει ο συγγραφέας και στις μεταρρυθμίσεις του Διοκλητιανού, απώτατο όριο του βιβλίου, αλλά και γέφυρα με τον κόσμο του Βυζαντίου, καθώς η δομή του Βυζαντινού κράτους αφορμάται ακριβώς από τα μέτρα του Διοκλητιανού. Για τον Κώστα Μπουραζέλη, οι θεσμοί σκέφτονται και δρουν, δεν παρακολουθούν αλλά κινούν οι ίδιοι την ιστορία, δεσμεύοντας αλλά και απελευθερώνοντας δυνάμεις που πολλές φορές μένουν ανερμήνευτες και ακατανόητες όταν μελετώνται ανεξάρτητα απ' τις πολιτικές και θεσμικές αποκρυσταλλώσεις τους.

6.

Στο δεύτερο κεφάλαιο του *Οδυσσέα* του Τζέιμς Τζόις, με τον τίτλο «Νέστορας», που διαδραματίζεται σε μια σχολική τάξη του Δουβλίνου το πρωί της 16^{ης} Ιουνίου 1904, ο Στέφανος Δαίδαλος, συμπρωταγωνιστής του μυθιστορήματος, διδάσκει στους μαθητές του Αρχαία Ιστορία. Διαβάζω τον διάλογό του με έναν απ' τους μαθητές του:

«-Εσύ, Κοχρεήν. Ποια πόλη τον κάλεσε;

-Το Ταρέντουμ, κύριε.

- Πολύ καλά, λοιπόν;

- Έγινε μια μάχη, κύριε.

- Πολύ καλά, κύριε.

- Πολύ καλά, πού;

Η άδεια όψη του παιδιού ρώτησε το άδειο παράθυρο. Ιστορημένο από τις κόρες της μνήμης. Κι όμως, με κάποιο τρόπο, σαν να μην ήταν όπως η μνήμη το είχε ιστορημένο. Μια φράση τότε ανυπομονησίας, χτύπημα των υπέρμετρων φτερών του Μπλέηκ. Ακούω να γκρεμίζεται όλο το στερέωμα, θρυμματισμένο γυαλί και κατεδαφισμένος τοίχος, και ο χρόνος, μια μαυροκίτρινη στερνή φλόγα. Τι μας απόμεινε ύστερα;

- Ξεχνάω την τοποθεσία, κύριε. Το 279 π.Χ.

- Το Άσκουλουμ, είπε ο Στήβεν, κοιτάζοντας ονομασία και χρονολογία στο λεκιασμένο με αίματα βιβλίο.

- Μάλιστα, κύριε. Και είπε: Μια νίκη ακόμα σαν κι αυτή και ξοφλήσαμε»

Λεκιασμένοι κι αυτοί με αίματα, οι *Τρόφιμοι της Λύκαινας* αποκρυπτογραφούν την ελλειπτική αυτή νεωτερική αφήγηση, γεμίζουν τα κενά της αλλά και αποκαθιστούν μέσα μας την ιστορική μνήμη. Για τα ίδια γεγονότα, γράφει ο Κώστας Μπουραζέλης:

«*Η επόμενη φάση στην ανάπτυξη των φιλοδοξιών της Ρώμης δεν μπορούσε παρά να είναι ένα παρόμοιο επίτευγμα ως προς τις απομένουσες αυτόνομες ελληνικές πόλεις στην Κάτω Ιταλία. Η κυριότερη πια αυτά τα χρόνια ήταν η παλιά λακωνική αποικία του*

Τάραντα, στις ακτές του ομώνυμου κόλπου, η οποία μάλιστα είχε κατορθώσει στο παρελθόν επανειλημμένα ν' αντισταθεί στις πιέσεις των γειτονικών της ιταλικών φύλων... Η ανάγκη τώρα των Ταραντίνων για έξωθεν επικουρία καλύφθηκε με τη μετάκληση στο ιταλικό μέτωπο ενός περιφερειακού αλλά σημαντικού ηγεμόνα του ελληνιστικού κόσμου της Ανατολικής Μεσογείου: του Πύρρου, βασιλιά της Ηπείρου και πριν από μερικά μόλις χρόνια συνδιοικητή, με τον Λυσίμαχο, και αρχικά συγκατακτητή και συγκαρπωτή των εδαφών ακόμη και του παλιού βασιλείου της Μακεδονίας, της μήτρας των ελληνιστικών μοναρχιών της Ανατολής. Ο Πύρρος, με τη γνώση και τη φήμη ενός μεγάλου στρατηγού, διαθέτοντας ένα σύνολο περίπου 25.000 ανδρών και 20 ελέφαντες, ένα καινοφανές είδος ζωϊκής πολεμικής μηχανής επί ιταλικού εδάφους, διάβηκε την Αδριατική κι έφτασε το 280 να ενισχύσει τον Τάραντα κατά της Ρώμης. Ένας ελληνιστικός στρατός για πρώτη φορά θ' αναμετριάται με τις ρωμαϊκές λεγεώνες.... Οι πρώτες δύο μάχες με τους Ρωμαίους, στην Ηράκλεια κοντά στον ποταμό Σίρι (280) και στο Αύσκλο (Άσκουλουμ) της Απουλίας (279), χάρισαν στον Πύρρο δύο από τις νίκες εκείνες που έδωσαν (νεότερος όρος!) σ' αυτό το είδος των επιτυχιών το όνομά τους: «πύρρειες νίκες», δηλαδή με δυσοίωνα μεγάλες απώλειες του νικητή».

Η συγγραφή της ιστορίας είναι, πρωτίστως, μία διαρκής απόπειρα αναίρεσης του χρόνου – μία ανασύσταση της μνήμης και του νοήματος. Ενώ η λογοτεχνία πενθεί το ανεπίστρεπτο του παρελθόντος - «Γκρεμίζεται όλο το στερέωμα, θρυμματισμένο γυαλί και κατεδαφισμένος τοίχος, και ο χρόνος, μια μαυροκίτρινη στερνή φλόγα», γράφει ο Τζόις – στην ιστορική συγγραφή η φλόγα του χρόνου ανάβει ξανά, το γυαλί ανασυντίθεται και το στερέωμα αποκαθίσταται. Όπως ακριβώς στις πυκνές σελίδες των *Τροφίμων της Λύκαινας* που κατορθώνουν με στέρα γνώση, ερμηνευτική τόλμη και εκφραστική γενναιοδωρία, να αναβιώσουν μία χιλιετία συναρπαστικών αλλαγών, απώτατη μήτρα και του δικού μας, εντελώς διαφορετικού κόσμου.